

*Нечаюк Л. Г.,**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Київського кооперативного інституту бізнесу і права**Бабенко-Жирнова М. В.,**кандидат філологічних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Київського кооперативного інституту бізнесу і права*

ОБРАЗ ГЕРОЯ У РОМАНІ В. МАЛИКА «ГОРИТЬ СВІЧА» ЯК ЧИННИК РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ СВІТОГЛЯДНИХ ЗАСАД ПИСЬМЕННИКА

Анотація. У статті розглянуто роман В. Малика «Горить свіча» як окрему художню систему, зроблено спробу визначити його місце у творчому доробку автора та у контексті сучасної історичної романістики. Києворуська держава в зображенні В. Малика – це країна високої містобудівної культури, доволі складної суспільної структури – своєрідно міфологізованого політичного життя та людей складної ментальності, які, на відміну від цілковито однолінійно вибудованого світовідчуття, притаманного представникам ворожого табору, сповнені рефлексій, пориву до постійного пошуку відповіді на вкрай складні, життєвої ваги, питання. Письменник художньо моделює особливості буття людини, як зовнішнього, тобто її відносин зі світом та іншими людьми, так і внутрішнього, тобто духовного, психологічного буття. У зображенні людини доби Києворуської держави у романі «Горить свіча» В. Малик вдається до її диференціації в суспільному, соціальному, становому (князь, бояри, тисяцькі, тіуни, простий люд), ментальному та емоційному, чуттєвому аспектах. Демократичні засади письменника в зображенні історичних подій доби Києворуської держави XIII ст. зумовлюють зосередженість художньої оповіді на героєві з народу, міра свободи якого стає визначальною для міри свободи, наявної в державі. У романі «Горить свіча» В. Малик вказує на пряму залежність між наявною свободою, що нею володіє людина, обираючи її, і внутрішнім орієнтиром у своїх учинках. Оповідь про своє життя, що її під час першої зустрічі з боярином Дмитром являє присутнім Добриня, репрезентує не лише високий ступінь самостояння людини лицем до лица із суспільними обставинами, але і всю гостроту проблеми залежності людини від тих чинників, що є найбільш важливими для життя держави загалом. Розповідь Добрині про своє існування дає змогу письменникові художніми засобами виявити пряму залежність між такими, на перший погляд, не співмірними величинами, як людина і держава.

Ключові слова: художня історична проза, національна свідомість, історичний роман, жанр, динамічний сюжет, конфлікт, персонаж (образ героя), характер, топос, Києворуська держава, Україна.

Постановка проблеми. На нашу думку, через сприйняття та відображення історичної давнини В. Малик «знайшов найбільш повне втілення своєї творчої індивідуальності» [1, с. 4],

розкривши свій художній потенціал, заявивши водночас і масштабність бачення подій давнини. Відповідно, не буде перебільшенням твердити, що головним героєм роману В. Малика «Горить свіча» постає XIII сторіччя в існуванні Києворуської держави, а сам твір є «результатом словесного моделювання дійсності» [2, с. 286] цієї доби, засвідчуючи тим у спадщині письменника «прагнення до широкої історичної панорами» [3, с. 45]. Переобтяжене війнами, це століття водночас змогло явити і міць народу у протистоянні ворогові, і велич зусиль народу в обстоюванні державності на своїй землі. У романі «Горить свіча» явлено той мистецький феномен, згідно з яким, за Р. Інгарденом, що «більше входить «у подробиці» минулих подій, тим довшим здається проміжок часу, в якому вони відбулися» [4, с. 151].

Аналіз останніх досліджень і публікацій із цієї теми. Твори письменника привертають увагу сучасних критиків та літературознавців, але критичні праці, пристосовані до умов періодики, мають часом звужений чи оглядовий характер. Життєвому і творчому шляху письменника присвячені роботи І. Бокото, К. Волинського, А. Дяченка, Д. Міщенка, В. Карпенка, Н. Хоменко, Б. Чайковського. Досі недослідженим залишається роман «Горить свіча». У короткій статті, присвяченій цьому творі, П. Лубенський розглядає історію його створення та ділиться спогадами про автора.

Головною метою у романі «Горить свіча» є окреслення тих найбільших проблем, що їх акумулювало в собі минуле. Визначення цих проблем є, як впливає зі світоглядної позиції письменника, одним із тих уроків, що їх нащадки мають засвоїти в реалізації власного опору ворогові, адже його зображення історичної давнини, «відновлення минулого не є самоціллю. Коли його відновлення керується сучасним інтересом, то воно здобуває сучасну ціль. Живі в пізнанні минулого життя шукають не тільки задоволення прагнення знати, але й збагачення духу або певний урок» [5, с. 25]. Серед тих уроків найбільш важливими письменник вважає подолання роздробленості сил та здобуття монолітності в боротьбі народу з ворогом, усвідомлення оборонцями рідного краю пріоритетних стратегічних і тактичних завдань, злагодженість дій учасників опору ворогові та психологічна здатність окремо взятої людини і народу до опору нападників.

Викладання основного матеріалу дослідження. Києворуська держава в зображенні В. Малика – це країна високої містобудівної культури, доволі складної суспільної структури – своєрідно «міфологізованого політичного життя» [6, с. 59] та людей складної ментальності, які, на відміну від цілковито однолінійно вибудованого світовідчуття, притаманного представникам ворожого табору, сповнені рефлексій, пориву до постійного пошуку відповіді на вкрай складні, життєвої ваги, питання, «письменник художньо моделює особливості буття людини, як зовнішнього, тобто її відносини зі світом та іншими людьми, так і внутрішнього, тобто духовного, психологічного буття» [7, с. 105].

Інший аспект проблеми: взаємини людей у ворожому стані, як показує письменник, здійснюються лише на правах строгого підпорядкування на основі певного суспільного статусу – чину; натомість відносини між князем та народом у Києворуській державі здійснюються на основі демократичних стосунків, приписів віче, коли народ, висловлюючи свою позицію з певної проблеми, уже самим цим відкритим висловлюванням, проголошеним публічно, спонукає князя до прийняття цієї позиції, як це відбувається в разі прийняття киеворуським князем Михайлом Всеволодовичем рішення про оборону Києва всупереч пропозиції Менгу-хана про «безкровне» прийняття киянами ворога та спонукання «киян здатися без бою» [8, с. 19]. До цієї позиції письменника приєднується й інший аспект: необхідність виявити посутню відмінність у ментальності двох таборів і для структурованості самої романної оповіді. Якщо ми спостерігаємо цілковиту зосередженість автора на центральних постатях командувачів ворожого війська, а інші особи там сприймаються як загальне тло, що володіє мінімальною виразністю, то в зображенні тих людей, які населяють Києворуську державу, бачимо виразну диференціацію на кількох основних рівнях:

- на рівні суспільному, соціальному, становому (князь, бояри, тисяцькі, тіуни, простий люд);
- на рівні ментальному (письменник показує значну залежність цього рівня від попереднього);
- на рівні емоційному, чуттєвому, що виявляє парадигмальні якості людських стосунків.

Це визначає необхідність відповідно систематизувати й образи твору. Належить зауважити, що демократичні засади письменника у зображенні історичних подій доби Києворуської держави XIII ст. визначають зосередженість художньої оповіді на героєві з народу: чільним образом твору постає Добриня, який «з батьком та братами копав болотну руду і витоплював з неї крицю, сиріч залізо, і возив до Києва на продаж... А також орав землю, сів і збирав хліб» [8, с. 11]. Він, як і інші представники простого люду держави XIII сторіччя, виявляється найбільш незахищеним у сутічці з суспільними, політичними і всіма тими чинниками, що визначають у комплексі життя людини тієї епохи.

Центральною постаттю роману є, безперечно, Добриня: він постає своєрідним художнім утіленням тієї літературознавчої тези, що «художній смисл твору набуває загальнолюдського звучання тільки тоді, коли відбувається поглиблене і правдиве осягнення проблематики життя: в такому разі митець намацує константні, а отже, і сутнісні моменти духовного буття людини» [9, с. 220]. Образ цей, на нашу думку, водночас підтверджує, що «лише живучи в образі «героя», автор здатний

повноцінно творити як естетичний суб'єкт» [10, с. 25]. Міра свободи, наявної в державі, стає визначальною для міри свободи окремої людини, тобто «свобода соціуму в кінцевому результаті залежить від рівня свободи кожної окремої особи» [11, с. 67]. І річ тут не лише у тому, що «соціальне, постаючи майже синонімом матеріального, наділяється якістю фундаментальності, первинності стосовно всіх інших маніфестацій людської сутності. Але в подібному контексті індивіду як суб'єкту свободи дістається неодмінно маргінальна роль» [12, с. 29]. Річ у тому, що кожне окреме людське життя не лише постає перед викликом, котрий зумовлює необхідність прийняття рішень, тобто «свобода є не даністю, а рішенням» [12, с. 30], а й водночас визначає за індивідуальним існуванням особи її здатність виявлятися чинником розвитку певних явищ екзистенційного плану або відсутність такої можливості. Цей концепт важливий і тому, що чинник свободи значною мірою взаємопов'язаний з аспектом моралі особи. Принагідно зауважимо, що В. Малик своїм романом «Горить свіча» визначає пряму залежність між наявною свободою, що нею не лише розпоряджається людина (за фактом існування такої свободи), але й має за внутрішній орієнтир для своїх учинків, і тією моральністю, що її особа при цьому здатна репрезентувати.

Письменник формує образ Добрині мовби на підтвердження тієї тези, що людський рід повторює, відтворює себе у особі завдяки здатності останньої жити життям роду. Доля Добрині тому здатна представити не лише людину з народу певної доби; письменник показує, що герой як визначна особа є неначе камертоном свого часу: задаючи тон звучанню суспільства, постійно піднімаючи планку суспільних вчинків і прагнень, вона певним чином перегукується з долею сина тисяцького Дмитра – Іллі, який «потрапив під Батигів погром... Чи загинув, чи в неволі – хто теє знає... Одно ясно: якби був живий і не в полоні, то досі б заявився... Отже, або загинув, або в полоні у нечестивців». Проблема особистісної свободи стає нагальною проблемою для держави загалом; наявність заручників несвободи виявляє міру і заручництва держави від несвободи. Письменник володіє відвагою в художньому плані визначити причину втрат народу в минулому й, увіч явивши цю причину, дати своєрідний урок своєму сучаснику в можливій оцінці ним подій давнини. Незаперечним, однак, є те, що можливу причину поразок у минулому (або, принаймні, одну з таких причин) письменник визначив об'єктивно, цим, гадаємо, наповнивши твір не лише соціальним, але й розмисловим дискурсами. Так само забезпечене у творі стабільністю й те, що письменник виявляє всі можливі здобутки суспільного життя в минулому через активну участь, активну позицію у суспільному житті народу і його кращих представників. Засади письменника у творі простежуються послідовно й одноставно: вершителем історії, найзнаменніших у ній сторінок є народ – і як збірне поняття, і як найбільш достойні його представники. У цьому разі демократичні засади письменника ґрунтовані й на тих уроках, що їх надала історія, зокрема в таких ситуаціях, коли князь Михайло напередодні облоги Менгу-ханом Києва покидає місто, мотивуючи це тим, що «вранці довкола Києва стане Менгу, а в мене дружини – жменька одна. Навіть півтисячі не набереться. Як з нею відстоювати столицю? От я і вирішив поїхати у Володимир та в Галич до князя Данила просити підмоги, а якщо там не знайду, то подамся в Угорщину, до короля Бели. Там мій син Ростислав – сватається до його дочки Анни,

то, гадаю, Бела не відмовить прислати військо на поміч». При цьому за межами думки й вислову князя постає питання: коли ця «поміч» до киян прибуде і чи потребуватимуть цієї допомоги кияни на той час?

Письменник наголошує, що в найбільш напружену історичну мить у державі відбувається перехід від одноосібного управління нею до управління представниками з народу; тисяцький Дмитро наділяється в цій ситуації верховними повноваженнями, стаючи воєводию, тобто верховним оборонцем Києва від нападу татаро-монголів. Відтепер порятунок народу стає справою життя воєводи та життя Добрині. У цих образах письменник, на нашу думку, явив нове бачення героя: «тепер він – активний діяч, творець власної долі та перетворювач світу» [13, с. 85]. Моральним стрижнем героя, внутрішньою силою, що надає – в цьому разі Добрині – стійкість і витривалість у боротьбі з ворогом (у поєдинку з ним безпосередньо і у ворожому полоні), В. Малик вважає любов до того краю, в якому герой роману «Горить свіча» народився; цим тяжінням Добриня керується у своїх вчинках; воно забезпечує йому стійкість у незгодах, благородство поведінки (лицарську настанову для поведінкової своєрідності). Добриня, як переконується читач, бере в руки зброю лише тоді, коли існує крайня необхідність, коли або його життю, або існуванню рідного краю загрожує реальна небезпека, і вже за першої відсутності такої загрози береться до мирної праці. Причому ці переходи здійснюються природно: відповідно до тих вимог ситуації, які визначає героєві дійсність. Як то завжди притаманно позитивному персонажеві, Добриня не прагне випереджати події – його духовні та фізичні зусилля сконцентровані більшим чином на достойних і послідовних вчинках у відповідь на ці події, однак це не означає, що герой твору займає щодо зовнішніх чинників активну позицію; варто наголосити, що втручання Добрині в перебіг подій є завжди слухним для загального, спільного інтересу – користі для народу, що його він представляє (як це бачимо тоді, коли Добриня не просто здійснює свою місію перекладача, покладену на нього Менгу-ханом, а з власної ініціативи, зі своєї волі застерігає киян і київського князя Михайла Всеволодовича про підступ, що таїться у пропозиції командувача орди). Міцності, тривкості позиції Добрині додає те, що він почуває себе завжди з народом, з рідним краєм. Добриня міцний духовно і тому, що чітко ще з юних літ усвідомив своє призначення: виготовляти крицю, вирощувати хліб; крицю – задля безпеки людей, а хліб – заради продовження людського життя.

Усі герої твору «Горить свіча» (як і загалом усі герої письменника) випробовуються тією тотальною загрозою, що постала у вигляді орди хана Батия. І тут, як показує В. Малик, жодна людина – чи киянин, чи житель Калинового Кута – рівною мірою не відчуває себе в безпеці, й усі вони разом і кожен зокрема усвідомлюють спільну потребу і проблему: «Я бачив, – каже Добриня, – скільки їх (ворогів – Л.Н.) полягло під Переяславом та Черніговом, і скажу вам – не мало! Не сто і не двісті, а десять раз по сто і по двісті! І коли б так усюди... Їх так само вражає стріла, меч і спис, як і нас, то чому, справді, не стати в Калиновому Куті на бій з ними, чому хоч трохи не підрізати, не присмалити їм тут крила! Земля наша велика, та шкода – кожен у ній сам по собі! Ех, коли б ми всі зібралися гуртом, у полі, коли б усі наші князі звели свої дружини й одне місце та виставили супроти Батия усю свою силу – що б він тоді сказав?» [8, с. 77–78]. Поступово визріває в людей інша спільна

думка, що її декларує Добриня: «Знаю, Батий хоче завоювати не тільки нас, а й увесь світ – аж до Останнього моря! Та світ великий – у пельку не влізе! Звичайно, якщо самі не всунемо голову, а будемо до смерті битися з ворогом!» [8, с. 78].

Читач дедалі глибше усвідомлює, що становище, в якому опинилися держава і народ, стають дедалі менш упевненими, як і усвідомлює непевність того становища, в яке заганяють себе князі пориванням до влади, надто – на київському столі. Це уповні виявляє межу між цими суспільними полюсами. Цілком витим, повним усвідомленням небезпеки, що нависла над Києворуською державою, володіють, як показує В. Малик, лише такі достойні, зрілі розумом люди, як тисяцький Дмитро, як простий селянин Добриня. Непрості ситуації, в яких герої згідно з обставинами мають діяти спільно, поступово і неухильно дедалі зближують їх: Добрині доводиться виконати низку доручень тисяцького Дмитра (видобуток руди, забезпечення прибуття князя Данила Галицького із подальшим усуненням із княжого київського столу Ростислава Мстиславича, а також почуття між Добринєю і княжою дочкою Янкою) – все це дедалі більше зближує героїв, значною мірою нівелює їх стану приналежність, як і те, що і тисяцький Дмитро, і простолюдин, вільний смерд Добриня перейняті спільною ідеєю: створення безпеки для Києва в добу, коли ситуація в столиці є критичною, місто живе в очікуванні небезпеки, постійної загрози, усвідомлюючи, що «поле ворухиться, гомонить і одного дня рушить на нас. А ми не готові. Лише за півроку змінилося кілька князів» [8, с. 141]. Письменник показує, що його герой як визначна особа є неначе камертоном свого часу, задаючи тон звучанню суспільства, постійно піднімаючи планку суспільних вчинків і прагнень. Фактично майбутньою обороною Києва ще до того, як стане, за рішенням князя Данила, командувачем війська, переймається лише тисяцький Дмитро: він особисто «заготовив сімнадцять тисяч стріл, тисячу луків, стільки ж мечів та списів, завів каміння для метання, смоли, жита, пшениці, проса – в засіки» [8, с. 141–142]. Тверезо оцінює рівень майбутньої небезпеки для Києва і князь Данило: «всі суміжні з Ордою землі завойовані Батием – болгарі, половці, касоги, північна Русь, Чернігівська і Переяславська землі... Залишилися лише ми! Ось куди направить свого коня окаяний Батий! На наші міста і села! І передусім – на Київ!» [8, с. 143]. Повномасштабне усвідомлення рівня небезпеки, що загрожує народу, зокрема у князя Данила, тисяцького Дмитра, простолюдина Добрині, дозволяє їм згодом послідовно реалізувати ідею самостояння Києва перед ворогом. Цим пояснюється переконливість у звертанні князя Данила до київських бояр: «треба нам визнати, що татари сильніші за нас. У них усім воїни кінні, а у нас багато піших – майже всі чорні люди» [8, с. 145]. Сили у протистоянні ворогові й окремі герої, й увесь народ, як вказує письменник, здобувають від імпліцитного усвідомлення того, що «суб'єкт та іносуб'єктність співвіднесені в якості раціонально незбагненої (надраціональної) тотальності» [14, с. 75]. Князь Данило визначає кілька головних, важливих чинників, що потребують особливого напруження від оборонців рідної землі: насамперед це технічний і тактичний: «та й зброя у мунгалів ліпша, особливо луки, з яких стріли летять набагато далі, ніж з наших... А найголовніше – татар завжди більше, ніж нас, і вони всі на конях – отож швидше, ніж ми, можуть вибрати місце для удару, і напасти, і відступити, і обійти». Однак не менш важливим у протистоянні ворогу визначається і моральний чинник:

«у нас один вихід – оборонятися в укріплених містах! За їхніми могутніми валами, за високими заборонами нас не так просто дістати, а з-за них ми можемо завдавати нападам дошкульних втрат. Це – головне! Русь повинна перемолоти на своїх городищах Батисву силу!» [8, с. 146].

Висновки. Отже, у зображенні людини доби Києворуської держави у романі «Горить свіча» В. Малик вдається до її диференціації в суспільному, соціальному, становому (князь, бояри, тисяцькі, тіуни, простий люд), ментальному та емоційному, чуттєвому аспектах. Демократичні засади письменника в зображенні історичних подій доби Києворуської держави XIII ст. зумовлюють зосередженість художньої оповіді на героєві з народу, міра свободи якого стає визначальною для міри свободи, наявної в державі. У романі «Горить свіча» В. Малик вказує на пряму залежність між наявною свободою, що нею володіє людина, обираючи її і внутрішнім орієнтиром у своїх учинках.

Цілковитим, повним усвідомленням небезпеки, що нависла над Києворуською державою, володіють, як показує В. Малик, лише такі достойні, зрілі розумом люди, як тисяцький, боярин Дмитро та людина, що походить із селян, – Добриня, духовні та фізичні зусилля якого сконцентровані більшим чином на достойних і послідовних вчинках у відповідь на події, ініціатором яких виступає ворог, однак при цьому його втручання в перебіг подій є завжди слухним для загального, спільного інтересу – користі для народу.

Література:

1. Кузьмичев И. Контрасты осязаемого времени. Портреты. Размышления Ленинград: Наука, 1988. 350 с.
2. Єременко О.В. Літературний образ у силовому полі синкретизму (на матеріалі української прози другої половини XIX – початку XX ст.). Київ: Свшан-зілля, 2008. 320 с.
3. Кузнецов М. Пути развития советского романа. Москва: Знание. 1976. 158 с.
4. Ингарден Р. Про пізнання літературного твору. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / за ред. М. Зубрицької. Львів: Літопис. 1996. С. 136–163.
5. Арон Р. Философия истории. Философия и общество. 1997. № 1. С. 254–272.
6. Попович М. Міфологія в суспільній свідомості. Дух і літера. 1998. № 3/4. С. 57–68.
7. Приліпко І. Концепція людини у творах Валерія Шевчука. Вісник Київського міжнародного університету: Київ 2009. С. 105–115. (Літературознавчі студії; вип. 10.).
8. Малик В. Горить свіча. Київ. Український письменник. 1992. 431 с.
9. Клочек Г. У світлі вічних критеріїв (Про систему критеріїв оцінки літературного твору). Київ: Дніпро. 1989. 221 с.
10. Басин Е. Психология художественного творчества. Москва: Знание. 1985. 64 с.
11. Иванов В. Мироззренческая культура личности (философские проблемы формирования) / В. Иванов, Е. Быстрицкий, Н. Тарасенко, В. Козловский. Київ: Наук. думка. 1986. 295 с.
12. Мюрберг И. Политика – свобода – мораль: опыт связывания понятий. Вопросы философии. 2007. № 4. С. 24–35.
13. Иванчикова И. К вопросу о проблеме деятельности в философии. Личность в педагогике и психологии. Петропавловск-Камчатский: Изд-во Камчатского гос. пед. ун-та, 2001. С. 81–100.
14. Синицын А. Мироззрение: субъект и иносуъектность (размышление о метафизической структуре мироззрения). Онтология мироззрения: темат. сб. Уфа: Уфим. гос. ун-т. 2000. 162 с.

Nechayuk L., Babenko-Zhyrnova M. The image of the hero in V. Malik's novel "The Candle Burns" as a factor in the representation of the writer's worldview

Summary. The article considers V. Malik's novel "The Candle Burns" as a separate art system, an attempt to determine its place in the creative work of the author and in the context of modern historical novels. The Kyiv-Russian state in V. Malik's image is a country of high urban culture, rather complex social structure - a kind of mythologized political life and people of complex mentality, which, in contrast to the completely linear worldview inherent in the enemy camp, are full of reflections answers to extremely complex, vital, questions, the writer artistically models the features of human existence, both external, ie its relationship with the world and other people, and internal, ie spiritual, psychological existence. In the image of a man of the Kievan Rus state in the novel "The Candle Burns" V. Malik resorted to its differentiation in social, state (prince, boyars, thousands, tiuns, common people), mental and emotional, sensory aspects. Democratic principles of the writer in depicting the historical events of the Kievan Rus state of the thirteenth century determine the focus of the artistic narrative on the hero of the people, the degree of freedom of which becomes decisive for the degree of freedom available in the state. In the novel "The Candle Burns" V. Malik points to the direct relationship between the existing freedom that man possesses, choosing it and the inner guide in their actions. The story of his life, which is present at the first meeting with the boyar Dmytro Dobrynya, represents not only a high degree of human independence face to face with social circumstances, but also the severity of the problem of human dependence on those factors that are most important for state life in general. Dobrynya's story allows the writer to use artistic means to reveal a direct relationship between such, at first glance, incomparable quantities as man and the state.

Key words: artistic historical prose, national consciousness, historical novel, genre, dynamic plot, conflict, character (hero's image), character, topos, Kyiv-Russian state, Ukraine.